

APIE LIETUVIŲ RELIGIJOS IR MITOLOGIJOS REKONSTRAVIMO GALIMYBĘ

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Kultūros ir meno institutas

Dabar, po stipraus Norberto Vėliaus įdirbio lietuvių religijos ir mitologijos srityje, pasirodant Profesoriaus parengtiems šaltinių ir mitologijos tyrinėjimų tomams, galima ką nors pasakyti apie bendresnius tyrinėjimų vyksmus, apie jų būklę ir galimybes.

Šiose pastabose nesitikiu „objektyviai“ išspręsti neišsprendžiamą problemą, nemanau, kad galėčiau pasiūlyti ir kokias universalias ištarmes. Tai tik mano subjektyvi mokslinė pasiūla, atvira kritikai ir interpretacijoms. Kartu tai ir šiek tiek postmodernistinė raiška. Postmodernizmą šiuo atveju suprantu kaip ganėtiną metodologinį atvirumą, kaip laikyseną, galinčią paisyti įvairių šaltinių aiškinimo teisių, kaip laikyseną, suprantančią, jog, aiškinant neišaiškinamus ir nesuprantamus dalykus, galutiniai paaiškinimai, galutinės interpretacijos nėra tikėtini nei tikėtinos.

REKONSTRUKCIJA IR REKONSTRAVIMAS

Iškart norėčiau tarti, kad, mano galva, lietuvių religijos rekonstruoti neįmanoma. Pagal klasikinius religijų istorijos reikalavimus religija aiškina per mitologiją (kosmogoniją, teogoniją, antropogoniją, kultūrinių didvyrių mitus), panteono sandarą bei struktūrą, kultą (mitus įdabartinančius ritualus, aukojimus, maldas), religinių idėjų įtaką žmogaus egzistencijai, dorovei, pomirtinio gyvenimo įvaizdžius. Kiekvieną iš šių dėmenų galime aptarinėti, nes šaltiniai tokią galimybę suteikia, bet apie rekonstrukciją, arba, lietuviškai tariant, – „atkūrimą“, nėra ko ir galvoti. Atkūrimas, rekonstrukcija turėtų reikšti bent jau trečdalis senosios religijos realijų atkūrimą, bet mums tai neįmanoma. Pagrindinė problema ta, kad neturime išlikusių originalių šventraščių ar net jiems paralelių tekstų, kaip, tarkime, skandinavų „Edos“. Nežinome nei XIII–XIV a. maldų Perkūnui tekstų, neturime aiškių aukojimo aprašymų (Kęstučio sudėta jaučio auka tėra priešais auka, atlikta labai jau išskirtinėmis aplinkybėmis), o kai kurie vėles-

ni ritualų ar maldelių fragmentai pasiekia mus iš tų laikų, kai lietuvių religija nebefunkcionuoja, tad jie teoriškai gali būti įtariami kaip „privataus religingumo“ vaisiai. Visa tai, ką žinome ir ką fiksuojame lietuvių religijos bei mitologijos tyrinėjimuose, remiasi tik fragmentišku šaltinių derinimu su vėlyvąja tautosaka bei etnografinė medžiaga. Tai gana pavojinga mokslinė laikysena, nes labai plačiame tautosakos ir etnografijos lauke galima rasti kokių tik nori detalių, patvirtinančių ar paneigiančių bet kokią hipotezę. Deja, kitaip elgtis neįmanoma.

Pozityvistinė nuostata pastebi rekonstrukcijos netobulumą ir kritikuoja ją kaip nepasiduodančią tautosakinei ar etnografinėi verifikacijai. Tačiau pats pozityvizmas tepateikia labai jau nusuintą ir nuskurdintą tradicijos vaizdą. Ir, beje, radikaliai neautentišką. Pavyzdys – nepaprastai gerbtino asmens Jono Balio lietuvių mitologijos studijos, pokariu publikuotos vokiečių ar anglų kalbomis rašytuose religijų istorijos žinyuose. Jos, nors ir pabrėžtinai pozityvistinės, daro meškos paslaugą lietuvių religijos ir mitologijos pristatymams užsienyje. Tuo metu, kai aborigenuų ar kokio atokaus salyno gyventojų religijų tyrinėjimuose aiškiai parodoma sudėtinga daugiasluoksnė religinė sistema, įmantri panteono struktūra, sudėtinga kosmogonija, funkcionuojantis kultas ir t. t., – J. Balio tekstuose matome lietuvius teturėjus vieną dievą – Perkūną, kuris audrai siaučiant buvo kvailinamas, siūlant ir vėl atimant lašinių paltį, o apie kultą ar panteoną nebuvo jokios kalbos, tiesiog – „garbinti gamtos reiškiniai“. Šitaip lietuvių religija parodoma kaip neįtikėtinai primityvi, savo skurdumu jokių atitikmenų pasaulio religijų terpėje neturinti religija. Esmė ta, kad šiais laikais religiją atkūrinėjant vartojamas visai kitas ir toli gražu ne XIX a. parengtas pozityvistinis klausimynas. Metodologijos jau visiškai kitokios.

Vienaip ar kitaip tenka darsyk pakartoti, kad lietuvių religijos rekonstrukcija neįmanoma. Kita vertus, galimas rekonstravimas – procesas, vyksmas, nes šaltinių ir palyginamosios tautosakinės ir etnografinės medžiagos nėra mažai. Panaudojus vienokią ar kitokią metodologiją, jos apklausinėjimas duotų atitinkamą rezultatą, suprantama, priklausantį nuo tos pačios metodologijos specifikos. Tai reiškia, jog apklausinėjimo rezultatai skirsis, bet tai visiškai natūralu ir neišvengiama.

REKONSTRAVIMO GALIMYBĖS

Kitas klausimas – ką mes galų gale norime atkūrinėti: mitologiją ar religiją? Iš esmės pagal istorijos reikalavimus turėtų būti atkūrinėjama religija (su „mitologija joje“), bet pas mus išlikusi tam tikra mitologijos persvara. Tą nulėmė daugybė priežasčių, tiek XIX a. požiūrio sąlygotų, tiek marksistinių, tiek katalikiškų ideologemų. Bet priimkime šią skirtį ir pažvelkime, kuri sritis, kaip ir kiek gali būti nagrinėjama.

Jei rekonstruojame mitologiją, patenkame labai keiston erdvėn – koks gi, tiesą sakant, mitologijos rekonstravimas, jei išlikęs tik vienas Sovijaus mitas, kelios nelabai aiškios mitų nuoskalos ir etiologinės sakinės? Griež-

tą prasmę tai ne pagrindas mitologijai atkurti. Greičiau reikėtų kalbėti ne apie mitologiją, o apie mitiką, galvoje turint būtent nuoskalas ir elementus, o ne pačią darnią sistemą.

Jei atkūrinėjame religiją, kaip tai įmanoma be kulto ir ritualų? Etnografiniai aprašymai čia nieko nepadės, nes jie dažniausiai atitinka kitus europinius reiškinius ir greičiausiai atspindi universalaus eurazijinio valstietiško (ar žemdirbiško) religingumo apraiškas. Valstietiškas religingumas dar nėra *oficiali religija*, be to, dažniausiai su ja stipriai prasilenkia. Pagal Joninių papročius senosios religijos ritualų neatkursime. Joninės praktiškai taip pat švenčiamos ir slavuose, ir Vokietijoje.

Tad vis dėlto – kas įmanoma? Man regis, įmanomi du rekonstravimo (kaip mokslinio vyksmo) būdai. Vienas – tai mitologinių vaizdinių atkūrinėjimas. Galime analizuoti, tarkime, pomirtinio gyvenimo, Perkūno, Velnio vaizdinius ar kitas senosios tradicijos „vaizdinines“ detales. Šitas kelias pakankamai korektiškas, tik reikia nepamiršti, kad jo pabaigoje gaunami rezultatai nieku gyvu negali būti laikomi atkurtais senosios mitologinės sistemos segmentais. Tai tik mūsų vaizdiniai apie vaizdinius, kuriuos mes, remdamiesi savo subjektyviu požiūriu, atkūrinėjame pagal turimus ir mūsų perinterpretuotus šaltinius. Galbūt koks nors kitas šaltinis ar kitas požiūris į jį visiškai pakeistų mūsų tyrimo rezultatus. Tačiau, remdamiesi savo turima informacija, galime daryti tam tikrus apibendrinimus. Kita vertus, vaizdinio atkūrinėjimas dar nėra pats savaime reikšmingas religijos kaip funkcionuojančio reiškinio rekonstravimui – juk, vaizdinį „atkūrę“, dar nesužinosime, kaip jis funkcionavo, kaip jis veikė religinėje sistemoje. Tačiau kai tokių vaizdinių atseksime ganėtinais daug, galima tikėtis, kad jie ims jungtis į tam tikrą kompleksą. Juk, tarkime, pomirtinio gyvenimo vaizdinio analizė neįmanoma be Perkūno ar Velnio vaizdinių, ir atvirkščiai: netgi ganėtinais „smulkūs“ mitologiniai personažai „sukimba“ su svarbiaisiais mitologiniais vaizdiniais, patenka į pozicinius ar opozicinius santykius su jais.

Antras rekonstravimo būdas – religinių procesų, vyksmų atkūrinėjimas. Akivaizdu, kad pagal šaltinius galime atsekti, tarkime, XIII–XIV a. funkcionuojančios religinės sistemos pėdsakus, vėlyvesnį XV–XVII a. dviejų religijų sinkretizmą ir galiausiai senosios tradicijos destrukciją XVIII–XIX ir iš dalies XX a. Vien šios kaitos, nuosmukio istorija gali tapti daugybės studijų objektu. Kita vertus, galima analizuoti religinę istorinę raidą iki XIII–XIV a., tik šio proceso rekonstrukcijai dėl ankstyvesnių šaltinių trūkumo ar jų specifikos reikalingas labai tvirtai metodologiškai pagrįstas požiūris arba labai tvirta archeologinė bei podraug religijotyrynė erudicija.

Ir apskritai religijos ir mitologijos rekonstrukcijai labiausiai praverstų jų specifikai artimiausi religijotyryniai metodai, ypač religinis istorinis ir lyginamasis (su visomis šių metodologijų atmainomis). Taip pat tikrai dar ne iki galo išnaudotos struktūrinės analizės galimybės. N. Vėliaus atlikta trinarės struktūros analizė rodo, kad šis kelias duoda vaisių. Lygiai taip pat religinę-mitologinę ar pasaulėžiūrinę išklotinę būtų galima nagrinėti pagal keturnares ar dvinares opozicijas, o gal būtų įmanoma grimzti dar giliau.

Tad kelių lietuvių religijos bei mitologijos analizei tikrai yra, ir jos ateitis galėtų būti visiškai užtikrinta.

Tik darsyk norėtusi priminti, kad negalima tikėtis „objektyvios“ analizės baigties. Nagrinėjimo rezultatai turėtų priklausyti visų pirma nuo metodologijos ir aprėpiamo šaltinių lauko. Po geroko laiko tarpo gali pasirodyti, kad skirtingų metodų rezultatai sueina į visumą – tik tuomet šneka apie „objektyvumo“ pėdsakų tikėtinumą būtų iš dalies įmanoma. Mano galva, čia reiktų kiek keisti išsigalėjusias nuostatas, jog kuri nors tema gali būti tik vieno tyrinėtojo dispozicijoje. Išties, jei tą pačią temą, tik skirtingais metodologiniais aspektais, nagrinėtų skirtingi tyrinėtojai, nieko blogo neatsitiktų – tokia tema būtų išnagrinėta skirtingais požiūriais ir būtų kiek aiškesnė. Tuo aiškesnė, kuo daugiau skirtųsi tyrinėtojų rezultatai.

ON THE POSSIBILITY OF THE RECONSTRUCTION OF LITHUANIAN RELIGION AND MYTHOLOGY

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Summary

The end of the 19th and the first part of the 20th century noticed the establishment of two controversial trends in the research sphere of Lithuanian religion and mythology – a romantic approach and hypocriticism – both hitherto having depleted their potential. Thanks to professor Norbertas Vėlius, the research into Lithuanian tradition has reached a much higher level of investigation based on historical, folkloristic, ethnographic, linguistic sources and a verification analysis of mythic images.

Mythic images should be presently included into the overall religious-historical context and should be studied as contexts which had functioned on a religious basis with a special reference to their links with rites and cult, i.e. a functioning system of religion. Such an analysis would make the research sphere of purely mythological images much wider and would hence meet the requirements of contemporary religion science.